

**ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ
ҮДЕРІСІНДЕГІ АҚПАРАТ
ПЕН БІЛІМ БИЛІГІНІҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-
ФИЛОСОФИЯЛЫҚ
АСПЕКТІЛЕРІ**

Қазіргі таңда заманауи өркениет өз дамуында ақпараттық қоғам деп аталатын жаңа деңгейге аяқ басты. Бүгінгі күні «ақпараттық қоғам» түсінігі кең таралған ұғымға айналды. Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталды. Елімізде ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгілерінің бірі – қоғамды ақпараттандыру бағыты болып отыр. Сондықтан да, біз қандай қоғамда өмір сүріп жатырмыз, оның мәндік белгілері мен болашаққа деген мүмкін сценарилері қандай екендігін түсінуге тырысу – әлеуметтік-философиялық сараптаудың ең маңызды мәселелерінің бірі болып қала бермек.

Ақпараттық қоғамда ағартушылық, білім мен ғылым маңызды орынға ие. Постиндустриалды қоғамда білім мен ақпарат билігі қоғамды басқаруда ақша мен мемлекеттік күштеу ықпалын екінші деңгейге ығыстыра отырып шешуші рольге ие болды. Ақпараттық қоғам – бұл, ең алдымен, «білім қоғамы», «ақыл-ой қоғамы», «интеллектуалды қоғам».

Постиндустриалды қоғамда білім мен ақпарат билігі қоғамды басқаруда ақша мен мемлекеттік күштеу ықпалын екінші деңгейге ығыстыра отырып шешуші рольге ие болуда. Зерттеушілер атап өткендей, «жаһандық ақпараттық қоғам» термині ең алдымен саяси, экономикалық және мәдени-әлеуметтік тұрғыдан алғанда, ақпарат пен білімнің рөлі үздіксіз артып отыруына байланысты дамитын аса ауқымды біртұтас ақпарат индустриясы деген ұғымнан тұрады. Бұл құбылыс жаһандық компьютер желілерінің, бірінші кезекте интернеттің пайда болуымен тығыз байланысты. Осылардың дүниеге келуі және бүкіл әлемде басталып кеткен нарықты ырықтандыру нәтижесінде, коммуникациялық қызмет түрлерінің арзандауы ақпараттық саланың күрт дамуының және оның әлеуметтік рөлі арта түсуінің негізгі екі факторы болып табылады.

Э. Тоффлер «Үшінші толқын» еңбегінде жаңа қоғамды басқару кімнің қолында болатындығына жауап айтпады, алайда саяси режим, билік институттары мен көшбасшы қасиеттері «екінші толқынмен» салыстырғанда анағұрлым сапалы болатынын анық айтты. Ақпараттық революцияның ізін ала ақпараттық қоғамның дүниеге келуі, оның келесі кезеңі – білім қоғамының жаңа қарқында дамуы тек әлемдік және ұлттық экономиканы

емес, сондай-ақ адамдар өмірін түбегейлі өзгертті. Адамдардың өмірлік құндылықтарын өзгертті. Сонымен қатар «білім қоғамы» халықаралық ұйымдар, ғылыми және ағарту қауымдастығы, іскери орта мен білімді адамдардың ортасын өзгертті.

Адамзаттың даму тарихында білім қоғамы эволюциясының сапалы түрде ерекшеленетін бірнеше кезеңдерін байқауға болады. Оның ерекшеленетін ең басты кезеңдеріне аграрлықтан алдыңғы және аграрлық қоғам. Бұл кезеңдер бірнеше ондаған ғасырларға ұласты. Бұл дәуір адамзаттың ауыл шаруашылығы саласына қажет алғашқы технологияларды ойластырған, өндіріске енгізген кезі еді.

XX ғасырдың соңында адамзат табиғи отын мен пайдалы қазбалардың, экологиялық қорлардың шектеулі екендігін түйсіне бастады. Сондықтан тағы да бірнеше онжылдық көлемінде даму қарқынының осылайша жалғасуы дағдарысқа әкелуі мүмкін. Жаһандық білім мен ғылыми жетістіктерге мұқтаж әлем дамуының жаңа жолын іздестіру қажеттігі туды. Енді адам дамуының жаңа – келесі кезеңі өмірге келді. Ол ақпарат қоғамының пайда болуымен қатар келген, оның жетілген түрі – білім қоғамы еді. Дегенмен бұл кезең өткен ғасырдың ортасында бастау алғаны белгілі. Ол алғашқы компьютердің пайда болуы еді. Ал компьютер дәуірі қарқынмен дамыса да жаһандық ақпараттық желі, телекоммуникация құралдары мен интернет пайда болғанша ол білім қоғамы бола алмады.

Білім қоғамдық дамудың маңызды факторына айналды. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымдарына енетін елдерге дамыған елдер экономиканың ұзақ мерзімді дамуының негізі ақпараттық қоғам жағдайында жаһандық білім базасын қолдау мен кеңейтуге бағытталды. Бүгінде бұл мемлекеттер білімге негізделген экономиканы дамытуда, жаңа бағыттар мен қызметтерді қамтитын, жаңа білімді пайдаланатын миллиондаған жұмыс орындарын ашуда.

Бүкіләлемдік даму банкінің мәліметтері бойынша осы ұйымға енетін елдерде соңғы он бес жыл көлемінде білімге негізделген қызмет 3%-ға артқан. Бұл 2,3%-дан артпай келген экономика дамуының үлесін арттырып, басты көрсеткіші болып отыр. Бұл көрсеткіштер Германияда 51%-дан 60%-ға, Ұлыбританияда 45%-дан 51%-ға, Финляндияда 34%-дан 42%-ға артып отыр.

Ақпарат түсінігі қоғамда тірі организмдердің бір-бірімен өзара байланыс орната бастаған уақыттан бері, адам мен табиғаттың, адам мен адамның өзара түсіністік орнатып, сөйлесе

бастауынан туындап, өмір сүріп келеді. Ақпарат латынның «informatio» (түсіндіру, баяндау, хабардар ету) деген сөзінен шыққан, энциклопедиялық түсіндірмелерге сәйкес 1) ісінің жағдайы, мәлімет беру; 2) XX ғасырдың ортасынан бастап адам мен адам, адам мен автомат, автомат пен автомат арасындағы деректер алмасуды, жануарлар мен өсімдіктер арасындағы сигналдар алмасуды қамтитын жалпы ғылымдық ұғым; 3) кибернетикалық негізгі ұғымдардың бірі болып табылады [1]. Кең мағынада ақпарат ұғымы қоғамдағы білімдердің жиынтығын білдіреді.

Ақпараттық ғылым әртүрлі салаларда қолданылады. Сондықтан барлық ғылымдар үшін ортақ болып табылатын «ақпарат» түсінігі бойынша классикалық анықтама жоқ. Ғылымның әрбір саласында сол ғылым үшін маңызды болып табылатын ақпараттың жекелеген түсініктері ғана қолданылады. Ақпараттық қоғамға келесідей анықтаманы беруге болады: ақпараттық қоғам – бұл іс-әрекеттің барлық салаларында жаһандық ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың көмегімен ақпараттың қалыптасуы мен тұтынылуы жүретін қоғам.

Профессор А.И. Ракидовтың пікірінше, егер қоғам төмендегі параметрлерге сәйкес келсе, онда оны ақпараттық деп есептеуге болады:

– егер кез келген адам, ұжым, кәсіпорын немесе ұйым өзінің өмір қамы және жеке немесе әлеуметтік маңызы бар міндеттерді шешу үшін кез келген уақытта елдің кез келген нүктесінен кез келген ақпаратты ала алатын жағдайда;

– егер қоғамда индивидке, ұжымға немесе ұйымға қажетті қазіргі ақпараттық технология қызмет ететін өндірілетін болса және жоғары пункттегі талаптарды өтей алатын болса;

– егер ғылыми-технологиялық және әлеуметтік-тарихи прогрестің үнемі жедел қарқынын ұстап тұруға қажетті мөлшердегі ұлттық ақпараттық ресурстарды қалыптастыруды қамтамасыз ететін дамыған инфрақұрылым болған жағдайда;

– егер өндіріс пен басқарудың барлық салаларында автоматтандыру мен роботтандырудың жеделдетілген процесі жүзеге асса;

– егер ақпараттық әрекет пен қызмет салаларын кеңейтуге мүмкіндік беретін әлеуметтік құрылымда радикалды өзгерістер жүзеге асса.

Бұл салада тұрғылықты халықтың басым көпшілігі, еңбекке жарамды халықтың 50 %-дан астамы қызмет етеді. Д. Белл мынадай көрсеткіштер келтіреді: АҚШ-та 1970 жылдың өзінде-ақ қызмет көрсету саласында жұмыс күшінің 65%-ы, өнеркәсіп пен құрылыста – 30%-ы, ауыл

шаруашылығында – 5%-ы еңбек етті. Белгілі американдық профессор Дж. Мартиннің айтуынша 80-жылдардың басында Батыстың дамыған елдерінде АҚШ және Жапонияда ақпараттық қоғам орнады.

Ақпараттану бүкіләлемдік компьютерлік желінің қалыптасуына алып келді. Өзіне қажетті ақпаратқа әрбір адам қол жеткізе алады. Бір жағынан бұл адамның шығармашылығының жоғарылауына алып келуі керек, бірақ та, бұл жерде адамдық қарым-қатынастың мәселелері, отбасылық мәселелер туындап, компьютермен тығыз байланысты жаңа қылмыстардың өршуіне алып келді. Теңдік күннен-күнге тұрақсыздануда, тұлғаның жаңа этикалық құндылықтары, сонымен қатар қоғамның кәсіби құрылымының өзгерісі коммуникация құралдары саласында қызмет етушілер есебінен болып отыр. Адамдардың біртіндеп виртуалды әлемге енуі байқалып, шынайы өмірі екінші орынға қалып бара жатыр [2].

Адам ақпаратқа үш деңгейде ие болады деп айтуға болады. Бірінші – биологиялық яғни генетикалық; екінші – әлеуметтік орта арқылы; үшінші – техника арқылы ақпаратты қабылдап, оның өмірлік жолы мен бағыт-бағдары айқындалады. Ақпараттың тасымалдану мен таратылуының жылдамдауын ықпал ететін технологиялар, көпшілік бұқараның өміріне енуі, олардың мәдени деңгейін көтеріп, сауатын ашуда. Бұл дегеніміз бұрын баяу қозғалыстағы қоғамның бөлшегінің үрдістерін жылдамдататындығы сөзсіз.

Ақпараттық дәуірде бірінші кезекте, БАҚ-тың тірегі ретінде «аудиовизуалды мәдениет» шығады. Кино, әсіресе телевидар ықпалымен «экрандық мәдениет» деп аталатын құбылыс пайда болады. Соңғы он жылдың ішінде көптеген ғалымдар, теледидарды «өмірдің басты ұстазы» деген ойды қолдауы бекер емес [3]. Ал, американдық әлеуметтанушы В. Дайзард ақпараттың феомен ретінде – ұлттық шектеу мен шекаралық бағаналарды білмейтін, халықаралық құбылыс екендігіне назар аударды [4].

Қазіргі заманды ақпараттық деп атайды, ақпарат қоғам өмірінде, оның өмір іс-әрекетінде маңызды бір элементі болып табылады. Ақпараттану ақпараттың қоғамға өту процесі ретінде адам өмірінің барлық саласына әсер етіп шықты. Жаңа ақпараттық технологиялар ғылымның және ғылыми қоғамының дамуына жаңа беттерді ашты. Электронды пошта, компьютерлік конференциялар ғалымдардың тығыз байланысын қызықтырған мәселелерді интенсивті талқылауды қажет етеді. Ғылыми зерт-

теулердің ақпараттануы – зерттеу объектілері туралы дәл, дер кезінде толық білімді алуға бағытталған кешенді шараларды жүзеге асыру болып табылады [5].

Жаңа ақпараттық өркениеттің қалыптасуы көптеген жаңа мәселелерді де туғызады. Әлеуметтік-экономикалық табыс бүгінгі күндері білім мен технологияға бағынышты болғандықтан ақпараттандыру жолына дер кезінде түсе алмаған елдердің ақпаратты дамушы елдерге бағынышты болып қалатыны күмән туғызбайды. Осыған байланысты дамушы елдердің шикізат және энергетика көздері болып келген елдер ақпараттық отар елдерге айналуы мүмкін. М. Хайдеггердің пікірінше индустриалдық қоғамда техника мен техницизм үстемдік етсе, болашаққа ақыл-ойдың экспансиясы қатер төндіреді. Кейбір батыстық философтар ақпараттық процестердің қарқынды дамуы жағымсыз салдарларға да әкелуі мүмкін деген ой айтады. Мысалы, М. Маклюэн дүниетанымның стереотиптілігі, индивидуалдылықты жоғалту, адамның үнсіздік пен бейсаналық тұңғығына батуы сияқты құбылыстарды болжайды. Белгілі американдық әлеуметтанушысы Э. Тоффлер өзінің «Футурошок» еңбегінде қазіргі адамның қоғам мен техниканың шапшаң өзгерістеріне дайын еместігін айта келе, болашақпен қақтығыстың адамға ауыр тиетінін ескертеді.

Ақпараттық қоғамның тұжырымдамасын зерттеушілер «технологиялық жаңашылдықтар түбегейлі мәдени және әлеуметтік өзгерістер туғызады, әлем мүлдем өзгеше болады» деген дәйек келтіреді. Зерттеушілер атап өткендей, «жаһандық ақпараттық қоғам» термині ең алдымен саяси, экономикалық және мәдени-әлеуметтік тұрғыдан алғанда, ақпарат пен білімнің рөлі үздіксіз артып отыруына байланысты дамиды аса ауқымды біркелкілендірілген ақпарат индустриясы деген ұғымнан тұрады. Бұл құбылыс жаһандық компьютер желілерінің, бірінші кезекте интернеттің пайда болуымен тығыз байланысты. Осылардың дүниеге келуі және бүкіл әлемде басталып кеткен нарықты ырықтандыру нәтижесінде, коммуникациялық қызмет түрлерінің арзандауы ақпараттық саланың күрт дамуының және оның әлеуметтік рөлі арта түсуінің негізгі екі факторы болып табылады.

Ақпарат көлемінің ұлғаюы жөнінде статистикалық мәліметтер дәлел бола алады: 1900 жылдан бастап білімнің көлемі әр 50 жыл сайын екі еселеніп отырған, 1950 жылы екі еселену әр 10 жылда, 1970 жылы әр 5 жылда, 1990 жылдан бастап жыл сайын жүзеге асып келеді.

Интернет желісіндегі сайттардың саны да үнемі артып келеді және оның әрбірі өз пайдаланушысын табады. Ақпараттың өте жылдам өсу жағдайында оны қабылдау мен өңдеу күрделене түседі. Бұл жағдайдан шығудың бірден бір жолы ақпаратты жинаудың және өңдеудің автоматтандырылған тәсілдерін ендіріп, белсенді қолдану болып табылады. Ақпараттық-есептеуші жүйеге біріктірілген микроэлектрондық есептеуіш техникасын, байланыс құралдарын, мәліметтердің автоматтандырылған банкісін кеңінен пайдалануға негізделген ғылыми-техникалық дамудың маңызды бағыттарының бірі ақпараттандыру болып табылады. Білімдер мен ақпараттар дамудың барлық тәсілдерінде негізгі бөлшектер болып табылады, алайда, дамудың ақпараттық тәсілінің ерекшелігі білімдердің өнімділік ошағы ретінде білімге әсер етуі болып табылады. Білімдер технологияның негізі және өз кезегінде білімдерді жиынтықтаудың және ақпаратты өңдеудің деңгейін жақсарту үшін қолданылады.

Ақпараттанудың мақсаты – интеллектуалды іс-әрекеттің қызметінің жаһандық рационализациялануы. Бұл оқу білімнің барлық формалары мен түрлеріне еркін қолжетімділік есебінен, әрбір индивидтің танып-білу процесінің автономиясын, пәндік облыстардың автоформализациясын қамтамасыз етеді.

Постиндустриалдық қоғамдағы ақпараттық хабарларды таратудың жаңа заңдылықтарының ашылуы – байланыстың электронды құралдарының жаһандануының алғышартына айналды. Ақпараттық қоғамның заманауи жаһандануының дамуы – компьютерлік және телекоммуникациялық желілерінің өзара байланысқан біртұтас қуатты коммуникативті кеңістікті қалыптастыруына алып келеді. Постмодернистік ақпараттық өркениеттің құраушы бөліктеріне айналған: спутникті теледидар, видео, интернет, электронды жәшік, компьютерлендіру, ұялы телефон байланыстары, CD-ROM-дар – барлығы индивид, қоғам және жалпы әлемнің әлеуметтік жадысын ұлғайта отырып қоғамдық өмірге белсене араласады, олар өзара толығады, бірігеді.

Жалпы, жаһанданудың дүниеге келуіне жағдай жасаған себептердің бірі ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың күрт өркендеуі мен ғаламшарлық желілер құру болатын. Аса ауқымды желілерді асыра пайдалану жағдайында неғұрлым дамыған елдердің тарапынан дамуы кенжелеп қалған елдерге қатысты мәдени басқыншылықтың жаңа түрлері пайда болуда. Мысалы, қазір электрон-

ды желілерде, негізінен, әлемдегі 6 мың тілдің тек 12-сі ғана қолданылады. Әлем халқының басым бөлігі әлі де болса аса ауқымды коммуникациялық желілерден қол үзіп қалған. Әлем халқының бай елдерде тұратын бестен бір бөлігі әлемдік табыстың 86 пайызын пайдаланады және интернетті қолданушылардың 93 пайызын құрайды. Екінші жақтан, әлем халқының бестен бірін құрайтын кедейлер әлемдік табыстың 1 пайызын ғана пайдаланады және интернетке қосылғандардың 0,2 пайызын ғана құрайды екен.

Интернеттің қоғамның моральдық негізіне қатер төндіретін немесе лаңкестік және экстремистік ұйымдардың қызметіне байланысты материалдар тарату тәрізді келеңсіз қырлары да бар екендігін айта кету керек. Осы орайда қазіргі уақытта интернет желісін реттеу мәселесі едәуір қиындық туғызып отыр, бұл мәселені шешу үшін мемлекеттік тұрғыдан араласып, оның қызметін реттейтін заңдар қабылдау қажет. Бұл орайда, интернеттің жаһандық сипатын ескерсек, бұл міндетті тек халықаралық ынтымақтастық арқылы ғана орындауға болады. Ашық әрі оңай қол жеткізілетін жаһандық ақпараттық желілер пайда болуына байланысты экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан қауіпті ақпараттарды шектеу, дербес және басқа да деректердің қауіпсіздігін, өндірушілердің авторлық құқықтарын сақтау мәселелері туындайды. Қазірдің өзінде интернеттің қоғамдағы саяси процестерге ықпалын тигізуі, келеңсіз әлеуметтік салдарлары пайда болуы айқын көрініс табуда.

Ақпаратты қолдану және алмасу тікелей технологияның дамуының нәтижесі деп білуге болады. Бұл сонымен қатар адам ақыл-ойының жемісі екендігін ұмытпауымыз қажет. Ақпараттануды проблема ретінде қарастыру үшін қауіпсіз ақпараттану қандай болу керектігін жақсы ұғынып алу керек. Егер халық билік органдарының қызметі туралы қажетті ақпарат алмаса, онда теріс ақпаратты айқындау мүмкіндігі болмайды және оның қоғамға деген қауіпін де тану қиынға соғады. Тек қана ақпараттарды салыстыру арқылы мәселені шешуге болады. Яғни халық алдында таңдау әрқашанда болу керек. Халықтың билік органдарының қызметі туралы хабардар болуы бірнеше талаптарға жауап беру керек:

1. Негізгі талаптардың бірі халыққа жеткен ақпараттың ақиқатқа барабар болуы, олай болмағанда, аталмыш ақпараттың жалған болғандығын көрсетеді.

2. Ақпарат толық болу керек. Халықтың өзі жеке билік көзі, сол себепті билік басындағы

іс-әрекеттер туралы нақты толық ақпаратпен қамтамасыз болуға халық құқылы. Тек толық ақпараттандырудың арқасында ғана халық белгілі бір келісім, шешім қабылдауына кепілдік бере алады. Тиісті әрекеттерді қамтып, қажетті жағдайларды ескертетін толық ақпарат ешқашан зиян келтіре алмайды. Егер ондай ақпаратқа қажеттілік тумаса, онда ол толыққанды ақпарат болып есептелмейді. Қоғамның хабардарлығының деңгейі, ақпаратқа қол жеткізу дәрежесі демократияланудың түйінді мәселесі. «Ашық ақпарат – демократияның басты кепілі», шынайы ақпарат көбейген сайын демократия арта береді, сенім еселене түседі. ХХІ ғасыр ақпарат ғасыры екендігі және осы пікір өзінің қаншалықты нақтылығы бұл күнде әбден дәлелдеді.

Халықтың ақпараттануы мемлекет үшін қауіпті болмайды, керсінше егер уақытылы және толыққанды болса пайдалы, игілікті болады. Ақпараттану ақпараттан хабардар болу дегенді білдірсе, онда материалды және рухани өмірге өз әсерін тигізетін бұл саладағы мағлұматтар билік қызметінің мәліметтерін де қамту керек. Ақпаратты тарату мен орналастырудың қазіргі заманғы түрлі әдістері мен құралдарының жиынтығынан ақпараттық кеңістік құралады. Белгілі ғалым Г. Ибраева ақпараттық және медиакеністікке мынадай түсініктемелер береді: «Ақпараттық кеңістік – субъектіден субъектіге берілетін барлық ақпаратты қабылдау және тарату ортасы. Ақпараттық кеңістікке әртүрлі деңгейдегі (саяси, экономикалық, әлеуметтік т.б.) ақпарат орналасуы мүмкін. Бұл ақпараттың көбі қоғамға қызығушылық тудырмағандықтан жабық болады. Егер ақпараттық кеңістікті пирамида есебінде елестетсек, онда оның тек жоғары жағы ғана медиакеністік болып табылады, ал медиакеністік бұқаралық ақпараттың таралу ортасы. Ақпарат оны қоғам үшін таратқан субъектінің жауапкершілігіне сәйкес бұқаралық сипатқа ие болады» [6].

Еңбек және еңбек қатынастары саласындағы әлеуметтік процестерді ақпараттандыру бірнеше көріністерде сипат алды.

Біріншіден, өндірісті ақпараттандыру – ақпараттандырудың ажырамас бөлігі, оның нәтижесінде адам еңбек әрекетінде еркіндікке ие болды. Ол жұмыс орнында физикалық ауыртпалықты бастан кешірмейді және психологиялық процестерге де аз қатынасатын болды. Э. Тоффлердің пайымдауынша, «жаңа еркіндік жаңа технологияның салдарынан пайда болады. Егер индустриализмнің алдыңғы технологиясы белгілі бір әрекеттерді жаттанды түрде қайта-

лауға қабілетті еңбекке бейім адамдарды талап ететін болса, ертеңгі күннің технологиясы шешім қабылдауды, ішкі икемділік пен қиялды талап ететін әрекеттерді адамның жүзеге асыруына мүмкіндік туғызатын міндеттерді ғана алға тартады. Супериндустриализм стандартты емес «бұқаралық адамдарды» талап етеді және жасап шығарады, ол адамдар бір-бірінен ерекшеленеді және олар робот емес, жеке тұлғалар болып табылады» [7]. Расында, қазіргі таңдағы адам, өзін еңбек іс-әрекетінде жүзеге асыру үшін жоғары интеллектуалдық қабілеттерге және психофизиологиялық мінездемелерге ие болуы шарт. Көптеген мамандықтар үшін физикалық күш пен денсаулық аса маңызды емес. Ақпараттық байланыстар физикалық тұрғыдағы қозғалыстарды қажет етпейді. Адам өз жұмыс орнында идеялар мен шешімдерді ойлап, тудырып, жиынтықтау керек. Ақпараттық қоғамдағы заманауи еңбек адам денесіне аса мұқтаж емес. Ақыл-ой аса маңызды, ол физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдарға кең өріс ашады. Адамның денсаулығы психикалық денсаулықтың негізі ретінде үлкен мәнге ие.

Екіншіден, кәсіби-біліктілік жүйесінің құрылымы өзгереді. Ақыл-ой еңбегін қажет ететін мамандықтар саны ұлғайып, сәйкесінше, физикалық еңбек мамандықтары азаяды. Өндірістегі жұмысшылардың үлесі азайып, әкімшілік-басқару саласының және материалдық емес сала қызметкерлерінің үлесі артады. Э. Тоффлер айтқандай: «Бай елдерде материалдық өндіріспен шұғылданатын жұмысшылар саны аз болса, соғұрлым жаңа идеяларды ойлап шығаратын адамдар көп қажет» [8]. Сонымен қатар, жұмысшының белгілі дәрежеде білімі болуы керек. Тоффлер айтқан бай, дамыған елдерде жергілікті тұрғындар арасында жоғары білімі мен интеллектуалды даяр адамдар саны аса жоғары. Алайда, бұл елдерде қоғамдық қажетті еңбек салалары әлі күнге дейін бар, яғни жоғары біліктілік пен арнайы білімді талап етпейтін орын-жайлар мен көшелерді тазалау секілді жұмыстар. Осыған сәйкес дамыған мемлекеттерде иммигранттардан басқа аталған шынайы қажетте жұмыстарды атқаратын адам жоқ. Осылайша, әлемдік еңбек бөлінісінің аясында білім алудың қолжетімділігі дәрежесіне негізделген «интеллектуалдық құлдық» мәселесі туындауы мүмкін.

Үшіншіден, ақпараттандыру еңбек сипатының өзгеруіне септік болады. Еңбек сипаты деп еңбек субъектісінің өндіріс құралдарымен байланысының жиынтығын түсінеміз. Бұрын еңбек құралы адамның физикалық мүмкіндіктерін

кеңейтетін болса, қазір ақпараттық құрылғылар адамның еңбектегі интеллектуалдық қабілеттерін күшейтеді. Еңбек іс-әрекетін интеллектуалдандыру адамның технологиялық процеске қатысу еркіндігі дәрежесінің жоғарылауын қамтамасыз етіп, тұлғаның шығармашылық тұрғыда жүзеге асуына мүмкіндіктер ашады. Еңбек шығармашылық іс-әрекеттің өзге түріне, тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруының тәсіліне, адам қабілетін дамытудың қайнар көзіне айналады. «Ақпараттық қоғамдағы адамдардың жұмысы үздіксіз жұмыс істейтін құрылғыда орындалмайды және оны сол дәрежеде басқаруға да болмайды. Ақыл-ой жұмысы механистік жұмысты алмастырды. Жұмыс – жұмыс үстелінде, самолетте, отырыстарда, ас ішу кезінде адамдардың миында жүзеге асатын құбылыс. Бұл олардың клиенттермен қалай қарым-қатынас жасауы, қызметтік хаттарда жазатын, ресми отырыстарда айтатын мәселелері» [9].

Егер, бүгінгі таңдағы еңбектің көп бөлігі ақыл-ойға негізделген болса, оның өнімділігін қалайша арттыруға болады? П. Друкер ақыл-ой еңбегі жұмысшысының өнімділігін алты фактормен айқындайды:

- нақты тұжырымдалған өндірістік тапсырма;

- өнімділік жауапкершілігі толығымен жұмысшының өзіне жүктеледі. Ақыл-ой еңбегінің жұмысшылары өзін-өзі басқару керек. Оларға тәуелсіздік қажет;

- үздіксіз инновациялық іс-әрекет ақыл-ой жұмысының ажырамас бөлігіне айналып, ақыл-ой еңбегі жұмысшысының өндірістік тапсырмасына енгізілуі керек;

- ақыл-ой еңбегінің жұмысшысына бір жағынан, үнемі үйрену керек, екінші жағынан, үнемі үйрету керек;

- ақыл-ой еңбегі жұмысшысының өнімділігі санмен немесе көлеммен өлшенбейді. Сапа аса жоғары маңызға ие;

- ақыл-ой еңбегі жұмысшысының өнімділігін арттыру үшін оған «шығын» ретінде емес, «кіріс» ретінде қарап, қатынас жасау керек. Ақыл-ой еңбегі жұмысшылары сол ұйымда жұмыс жасағылары келу керек және оны үлкен мүмкіндік ретінде көрулері қажет [10]. П. Друкердің ұсынған еңбек өнімділігінің негізінде жатқан факторлары кейбір түсіндірмелерді қажет етеді.

Ақыл-ой еңбегінде өндірістік тапсырманың мәнін нақты түйіндеп алу маңызды, ал тапсырманы қалай орындауды жұмысшы өзі шешеді. Бұл тапсырманы қалай орындау мәселесі

түйінді саналатын физикалық еңбектен ақыл-ой еңбегінің басты айырмашылығы. Сондай-ақ, ақыл-ой еңбегінің өнімділігін арттырудағы маңызды нәрсе жауапкершілік болып табылады. Ол басшыға емес, орындаушыға тиесілі. Ақыл-ой еңбегінің жұмысшылары ортақ іске қосатын үлесі үшін жауапты, олар еңбек жағдайының жақсаруын қамтамасыз ететін инновациялық шешімдерді жиынтықтауға қызығушылық танытулары керек. Сонымен қатар, олар өз бетінше үйренуге және білімге мұқтаж әріптестеріне үйретуге бағдарланулары тиіс.

Көптеген зерттеушілердің пікірлері бойынша қазіргі таңдағы қоғамның өте маңызды сипаты әлеуметтік процестердегі білімнің рөлін қарқынды арттыруында болып табылады. Білім негізгі ресурс дәрежесіне, белгілі бір құндылыққа ие және зор қазынаға айналды. Мұндай ауысымның салдары басқаруға деген бағыттың ауысуы, жаңа басқару ережелерінің пайда болуы болып табылады. Оларды қарастырмас бұрын, бір-біріне жақын «білім», «ақпарат», «мәлімет» ұғымдары арасындағы арақатынастарға тоқталайық. П. Друкер оларды нақты сипаттады: «Ақпарат – бұл өзінің маңыздылығымен және айқын мақсатымен құнды мәліметтер» [11]. Яғни, мәліметтер түпкі мағлұматтар болып табылады және арнайы білімдерді пайдаланудың көмегімен өңдеу нәтижесінде олар пайдалы ақпаратқа айналады. Мәліметтер терең мәнге ие емес, талдау және өңдеу процесінде, ақпаратқа айналған кезде мәнге ие болады. Ақпарат тұрақсыздық сипатына ие, ол пайда болады да өшіп отырады, тек оның аз ғана бөлігі жалпыланады, есте сақталады және құндылыққа ие білімге айналады [12].

Барлық материалдық және материалдық емес кеңістіктер ақпаратқа толы: ғимараттардың қабырғаларында, жол бойында, дыбыс ұлғайтқыштарда, плазмалық экрандарда, қоғамдық көліктерде және т.б. Алғашқы қауымда өмір сүрген адамның қоршаған ортаны тану үшін және ол жерде тірі қалу үшін оған құлақ салып, қарайлап үйренген ізденгіш ақылы мұндай мөлшердегі ақпаратқа ие бола алмас еді. Қазіргі адамдардың өздеріне де кейде үздіксіз мәліметтер ағынын аңғару оңай емес. Қажетті ақпаратты қажетсіз ақпараттан қалай ажыратуға болады? Қандай ақпарат құнды және оны сақтау керек, қандай ақпаратқа назар салудың қажеті жоқ?

Осыған байланысты американдық саясаткер А. Гордың ойлары аса қызықты: «Адамзат өз қолымен құрастырған дағдарысқа тап болды, ол ақпарат теңізінің тұңғығына батып барады.

Біз жер бетіне көптеген статистикалық мәліметтерді, формулаларды, бейнелерді, құжаттар мен декларацияларды әкелдік және оларды меңгеруге қабілетіміз жетпейді. Жасалып қойған дүниені ұғынудың және меңгерудің жаңа жолдарын іздеудің орнына, біз аса жылдамдықпен жаңа ақпарат өндіруді жалғастырамыз». Қазіргі таңда мәліметтерді пайдалы ақпаратқа айналдырып, ақпаратты білім ретінде бекіту үшін арнайы білімдерге, дағдылар мен құралдарға ие болу керек. Бұл процестер стихиялы түрде жүзеге аса алмайды, басқаруды талап етеді.

Ақпараттық қоғамда біз білім өндірісін жүйелеп, ақыл-ой қазынасын күшейттік. Өнеркәсіп әдісін қолдана отырып, біз қазір жаппай білім өндірумен шұғылданудамыз және бұл білімдер біздің экономикамыздың қозғаушы күші. Ақпарат пен білімдер сөзсіз құнды ресурстар болып табылады. Алайда, ақпараттық ағындардың стихиялығы сол құндылықтарды сүзіп алуға кедергі келтіреді. Білімге негізделген экономикада білімдерді ұйымдастыру мен басқарудың жаңа тәсілдерін әзірлеп, қолдану қажет. П. Друкердің пікірінше, білімнің өнімділігі – оның бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын фактор. Елдер, өнеркәсіп салалары, жеке ұйымдар арасында білімдердің өнімділігі бойынша зор айырмашылықтар бар. Орталықтандыру капитал өнімділігінің салмақты кедіргісі бола отырып, білімді де өнімсіз етеді.

Қазіргі таңдағы басқару теорияларында жаңа бағыт – интеллектуалдық капиталды басқару немесе білім менеджменті қалыптасты. Басқарудың негізгі міндеті – білімдерді белгілі бір ұйымның игілігі үшін жұмыс істету. Сол ұйымдардың жұмысының ақпараттық және интеллектуалдық жағынан қанықтықтық деңгейінің жалпы өсуі кезінде көп жағдайда білімдер компьютерлерде символдық белгілер арқылы, мұрағаттарда немесе арнаулы адамдардың санасында сақталып тұрады. Ойлау іс-әрекетінің өнімдерін тарату мен үлестірудің іріктеу тетіктері болуы тиіс.

Ұйымның интеллектуалдық капиталының сақталуы мен қозғалысында ақпараттық технологиялардың рөлі зор. Олардың дамуымен қатар ұйымның білімдерін толығымен сақтайтын «тірі кітапхананы» жасау мүмкіндігі туындады. Бұл идея өзінің кемшіліктеріне қарамастан, білімдерді басқарудың тиімділігін арттыруға қабілетті. Бұған дәлел ретінде көптеген ірі батыстық компаниялардың білімдерді басқару тәжірибесін келтіруге болады. Біріншіден, олардың тәжірибесі білімдерді басқару технологияларына және ақыл-ой еңбегін ұйымдастыру әдістеріне

инвестиция құю айтарлықтай табыс әкелетіндігін растап отыр. Екіншіден, білімдердің компьютерлік базасы ұйым қызметкерлерінің білімдерге қол жетімділігін арттырды. Үшіншіден, ойлау энергиясының жинақталуы ұйым дамуының қажетті шарты болып табылады: адамдар жұмысқа кіреді, жұмыстан шығады, ал ұйым өз жұмысын тоқтатпайды. Жұмыстан босаған әрбір қызметкер өзімен бірге барлық білімдерді ала кетеді және әрбір жұмысқа орналасушы қызметкер өзімен бірге басқа білімдерді ала келеді.

Сонымен, еңбекпен және капиталмен қатар негізгі ресурс атанған білім тиімді басқаруды қажет етеді, ол тек компьютерлік желілер мен заманауи бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы ғана мүмкін болмақ. Ақпараттану бүкіл-әлемдік компьютерлік желінің қалыптасуына алып келді. Өзіне қажетті ақпаратқа әрбір адам қол жеткізе алады. Бір жағынан бұл адамның шығармашылығының жоғарылауына алып келуі керек, бірақ та, бұл жерде адамдық қарым-қатынастың мәселелері, отбасылық мәселелер туындап, компьютермен тығыз байланысты жаңа қылмыстардың өршуіне алып келді. Теңдік күннен-күнге тұрақсыздануда, тұлғаның жаңа этикалық құндылықтары, сонымен қатар қоғамның кәсіби құрылымының өзгерісі коммуникация құралдары саласында қызмет етушілер есебінен болып отыр. Адамдардың біртіндеп виртуалды әлемге енуі байқалып, шынайы өмірі екінші орынға қалып бара жатыр.

Білімнің ақпараттануы қоршаған әлемде белгілі бағыт ұстана алатын мамандарды дайындауға басты шарт болып табылады. Осы қызмет саласында білім берудің базалық міндеттері толып жатыр. Білім беруді ақпараттандыру – ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану негізінде тығыз байланысты болған құқықтық технологиялық, әлеуметтік, саяси механизмдердің процесі.

Ақпараттанудың мақсаты – интеллектуалды іс-әрекеттің қызметінің жаһанды рационализациялануы. Бұл оқу білімнің барлық формалары мен түрлеріне еркін қолжетімділік есебінен, әрбір индивидтің танып-білу процесінің автономиясын қамтамасыз етеді.

Басқару мәдениетінде рационалды бастау, білім, заманауи концепциялар, ғылыми технология ерекше маңызға ие. Заманауи білімсіз қоғамды реформалауға, мемлекеттік реттеуді сауатты жүзеге асыру бүгінгі жағдайда мүмкін емес. Халықтың ақпараттануы мемлекет үшін қауіпті болмайды, керсінше егер ақпарат уақытылы және толыққанды жететін болса, онда ол мемлекет

үшін де, қарапайым халық үшін де пайдалы, игілікті болады.

Бүгінгі күні ақпараттық қоғам алаңында ақпарат пен білімге негізделген жаңа биліктің түрі басымдыққа ие болып келеді. Жаңа биліктің негізгі сипаты болып – білімнің синтезі ретіндегі интеллект, ақпарат пен коммуникация, әлеуметтік-мәдени құндылықтардың рухани күші секілді ерекшеліктер бейнеленуде. Қоғам

неғұрлым интеллектуалды қоғамға айналған сайын, ондағы қоғамдық пікір мен әлеуметтік психиканың ерекшеліктерін ескермей, сол қоғамдағы басқару қиынырақ болады. Сонымен, еңбекпен және капиталмен қатар негізгі ресурс атанған білім тиімді басқаруды қажет етеді, ол тек компьютерлік желілер мен заманауи бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы ғана мүмкін болмақ.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы, 1998. – 1-том.
- 2 Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
- 3 Результаты исследования «Масс-медиа Казахстана: ключевые игроки, возможности, потребности и риски» / сост. В. Абрамов. – Алматы, 2009. – С.16.
- 4 Dizard W.P. The coming information age. An overview of Technology, Economics and Politics. – Longmann, 1982. – 287 с.
- 5 Ержанова А.М. Массовые коммуникация и их влияние на глобальные трансформации культуры: дис... док. филос. наук.: 24.00.01. – Алматы, 2010. – 257 с.
- 6 Ибраева Г. Демократизация информационного пространства // Саясат. – 2001. – №5. – С. 28-31.
- 7 Тоффлер Э. Футурошок. – СПб.: Лань, 1979. – 461 с.
- 8 Тоффлер Э. Третья волна: пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 2004. – 781 с.
- 9 Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
- 10 Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. – М.: Вильямс, 2004. – 272 с.
- 11 Друкер П. Ф. О профессиональном менеджменте. – М.: Вильямс, 2006. – 320 с.
- 12 Данилова А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации. – М.: «Добросвет»: «Изд-во «КДУ», 2009. – С.117-127.

References

- 1 Kazakhstan. National Encyclopedia. – Almaty, 1998. – Vol. 1.
- 2 Kara-Murza S.G. Manipulation of consciousness. – M.: Eksmo-Press, 2002. – 832 p.
- 3 Rezultat of research «Mass-media Kazakhstan» / Abramov V. – Almaty, 2009. – P.16.
- 4 Dizard W.P. The coming information age. An overview of Technology, Economics and Politics. – Longmann, 1982. – 287 с.
- 5 Erzhanova A.M. Mass communication and their influence on global transformations of culture: dis... doc. filos. sciences.: 24.00.01. – Almaty, 2010 – P. 257.
- 6 Ibrayeva G. Democratization of information space // Policy. – 2001. – № 5. – S. 28-31.
- 7 Toffler E. Futuroshok. – SPb.: Fallow deer, 1979. – P. 461.
- 8 Toffler E. The third wave. – M.: ACT, 2004 publishing house. – P. 781.
- 9 Gates B. Business with a thought speed. – M.: EKSMO-Press, 2001. – P. 480.
- 10 Druker P. F. Problems of management in the XXI century. – M.: William, 2004. – P. 272.
- 11 Druker P. F. About professional management. – M.: William, 2006. – P. 320.
- 12 Danilova A.A. A manipulation the word in means of mass information. – M.: «Publishing house of «KDU», 2009. – P. 117-127.